

EN RYSK ANALYS AV BOLSJEVISMEN

Av fil. d:r BROR OLSSON, Lund

BOLSJEVISMEN eller den ryska kommunismen uppfattas i allmänhet i Väst- och Östeuropa som en rent social-ekonomisk företeelse. Det är under sådana omständigheter ganska egendomligt att konstatera, att man i regel reagerar emot den emotionellt och icke intellektuellt. Antingen betraktar man som »borgaren» vår tids märkligaste experiment med skräck eller avsky utan att göra sig reda för dess djupaste innebörd, eller också driver man i kulturella och intellektuella kretsar en oansvarig och farlig flirt därmed, av nyfikenhet över vad som sker i det fjärran, nästan hermetiskt slutna Östern. Men mycket få försök ha blivit gjorda att verkligen förstå den bolsjevikiska lärobyggnaden och att idéhistoriskt utreda dess källsprång. Det vanliga sättet att reagera ger dock en fingervisning om att vi ha att göra med en rörelse, som icke låter förklara sig enbart socialt ekonomiskt; den måste ha en andlig bakgrund, som även den ytliga betraktaren anar bakom den tillsynes krasst materialistiska verkligheten. Endast en ryss, som är väl förtrogen med rysk historia och rysk psykologi, har förutsättningar att tränga in i det säregna och mycket sammanfattande problemkomplex som bolsjevismen utgör. En intressant analytiker av bolsjevismen äga vi numera i den landsflyktige ryske professorn Berdjaev, vilken analys så vitt jag vet icke alls uppmärksammas i vårt land. Detta är verkligen skada, ty den förefaller i stort sett att vara både riktig och uttömmande, och här skall därför ett försök göras att i sina huvuddrag referera Berdjaevs uppfattning av bolsjevismen, huvudsakligen efter hans till engelska översatta bok »The Russian revolution» och några artiklar i den tyska tidskriften »Orient und Occident».

Det ledande motivet i Berdjaevs analys är framför allt, att bolsjevismen inte kan förstås som ett uteslutande socialt-ekonomiskt system: den är minst lika mycket eller innerst ett andligt-

religiöst. Redan dess anspråk på att bli betraktad som innehavare av den absoluta sanningen visar dess karaktär av religion. Endast en religion kan som bolsjevismen göra anspråk på en sådan exklusivitet och på rätten att förfölja alla annorledes troende. För Berdjaev framstår bolsjevismen som förvrängningen av någonting gott och från denna ståndpunkt rekommenderar han botemedel, som icke ingå i den vanliga borgerliga farmakopén. Dess läkemedel synas Berdjaev alltför mycket erinra om den av Jesus ironiskt förkastade metoden att driva ut de onda andarna med Belsebub.

Nikolas Alexandrovič Berdjaev föddes i Kiev 1874. Sin litterära karriär började han 1900 med ett arbete om »Subjektivism och individualism i socialfilosofien». Han behandlade i detta arbete bl. a. den ryska marxismen, som vid denna tid höll på att splittras i två fraktioner, den ena i rent religiös-idealistisk, den andra i rent kommunistisk riktning. Berdjaev anslöt sig själv till den senare riktningen och blev en av dennas ledare. Under tsarregimen blev Berdjaev förföljd, men vid revolutionen utnämndes han till professor i filosofi vid universitetet i Moskva. Längre fick han emellertid icke verka på denna post. 1922 förvisades han från Ryssland tillsammans med ett stort antal andra intellektuella, vilkas åsikter och inflytande bolsjevikregimen hade anledning att frukta.

För närvarande är Berdjaev bosatt i Paris, som blivit centrum för en stor skara ryska intellektuella. Han är president för den ryska religionsfilosofiska akademien och utger från Paris den ryskspråkiga tidskriften »Put» (Vägen). Berdjaev är dessutom medredaktör av den utmärkta tyska tidskriften »Orient und Occident», som framför allt ägnas åt att klarlägga och utreda vad som sker i Ryssland. På senare år har Berdjaev utvecklat en enastående produktivitet, och hans böcker ha särskilt i England och Tyskland funnit en entusiastisk publik. Däremot har han i sitt nya hemland rönt föga uppskattning, säkerligen beroende på den franska andans obenägenhet och oförmåga att förstå och uppskatta ryskt väsen. Berdjaev påpekar med rätta, att Ryssland är orienterat mot Hellas, medan de latinska raserna självfallet hämtat sina impulser från Rom. Berdjaev förfogar över en essaysistisk, nästan aforistisk stil och en enorm lärdom; ibland skapa dessa båda egenskaper dock en viss dunkelhet i uttrycket.

Berdjaev började som marxist, men han menar sig numera stå

på rent kristen ortodox ståndpunkt. Inflytandet från platonismen är hos honom liksom hos ortodoxa överhuvud påtagligt, och det kan i förbigående anmärkas, att Berdjaev känt sig uppfordrad att kritisera den dialektiska teologien med Barth i spetsen, som betraktar alla idealistiska inslag i kristendomen närmast som en förorening. Men Berdjaev är i enlighet med sin kristna åskådning pessimist: människan är i roten fördärvad och den falska optimismen, som varit på modet, avfärdar Berdjaev som etiskt förkastlig. I motsats till den doktrinära liberalismen, som trodde att samhällslivet bäst ordnades under full frihet, gör den pessimistiska uppfattningen av människan det för samhället till en bjudande plikt att genom social lagstiftning lägga hämsko på egenytan och förvärvsbegäret. Av de ryska emigranterna, som alltjämt hoppas på en restauration i samma mening som de franska emigranterna på sin tid, betraktas Berdjaev självfallet som en avfälling. Enligt Berdjaev avfärdas inte bolsjevismen så lättvindigt, som emigranterna mena. Den ryska revolutionen är för honom en dom, som gått ut över en dekadant kristendom, en utlevad liberalism, en kapitalistisk värld, som förnekat anden; den är, som han på ett ställe uttrycker det, »beslutad i himmelen». Tolkad som skickelse för mig personligen betyder den en dom över min egen kärlekslöshet och ljumhet, den skall uppfattas som en katharsis, en reningsprocess, och bäras med värdighet som ett självförvällat straff. Hela den moderna kapitalismen representerar icke annat en renodlad egoism och materialism, som med inre konsekvens måste sluta som skett. En återgång till förrevolutionär ordning kan Berdjaev varken önska eller vänta, och samma pessimism präglar hans syn på möjligheten att hejda eller förrinta bolsjevismen. Det ligger i revolutionens natur, att den måste arbeta ut sig själv och föröda sina egna krafter: sådan är historiens inneboende demoniska tragik. En revolution kan endast hejdas genom krafter, som äro denna motsatta, medan en ny endast vållar nya lidanden. På ett ställe citerar Berdjaev ett yttrande av Joseph de Maistre, av vilken författare han tycks ha rönt ett starkt inflytande: *une contre-révolution ne doit pas être une révolution contraire, mais le contraire d'une révolution.*

Hela detta betraktelsesätt om det ondas naturbestämmdhet kan naturligtvis ledas tillbaka på Berdjaevs kristna ortodoxa åskådning, men det förefaller mig icke uteslutet att det till en del har sin genesis i Marx' Verelendungstheorie, genom vilken Marx be-

träffande det kapitalistiska systemet teoretiskt sökte visa, att under detta måste med nödvändighet de arbetande klasserna fullständigt proletariseras. Vi ha numera påtagliga bevis för att denna teori icke var riktig: tvärt emot Marx' teori har arbetaren i hägnen av kapitalismen fått det allt bättre och bättre och förvandlats till småborgare. Berdjajev gör också den riktiga anmärkningen att kommunisten har sin oförsonligaste fiende i socialisten. Socialisten är en ljum eller kall borgare, medan kommunisten är en religiös fanatiker. Men det bolsjevistikiska experimentet visar också, att den gudlösa, materialistiska, anden förnekande socialismen i sina konsekvenser måste vara sådan som detta experiment visar, och att det kanske är det ryska folkets messianska kallelse att till världens fromma vara försöksobjekt.

Men bolsjevismen har åtskilliga drag som endast låta förklara sig genom ett studium av rysk historia och rysk filosofi. Berdjajev företager i sin bok en grundlig undersökning av rysk religionspsykologi och den ryska nihilismen, som psykologiskt hade sina rötter i ryskt religiöst tänkande. Man får av Berdjajevs undersökning verkligen det intrycket, att bolsjevismen har en mera naturlig växt i den ryska jorden än man i allmänhet föreställer sig och att marxismen endast lämnat utsädet till den fruktansvärda sådd, som spirat upp i Ryssland. Betecknande härför är bl. a. att det finns massor av arbetare, bönder och halvbildade, som väl kalla sig bolsjeviker men vägra att heta kommunister. Bolsjevismen är för dem den ryska folkrevolutionen, men kommunismen en rörelse som kommit utifrån, från Västerlandet, ett rationellt system och en reglering av livets alla förhållanden, som förefaller den enkle, vid rationellt tänkande ovane ryssen väsensfrämmande. Beträktelsesättet är naturligtvis skevt, ty den ryska bolsjevismen innehåller en mängd internationella idéer vid sidan av de av Berdjajev starkt betonade nationella dragen. Bolsjevismen är ett barn av den västerländska marxismen och djupa mystiska krafter i den ryska folksjälen.

Som vi redan nämnt är bolsjevismen enligt Berdjajev en andligt-religiös rörelse eller, som han formulerar saken, den är religiös genom sin över alla gränser gående antireligiositet och genom sin tro på det ryska folkets messianska kallelse att befria icke bara Ryssland utan hela världen från religionen, detta »opium för folket», för att använda ett ofta missbrukat uttryck från Marx' essay över Hegel. Just i denna tro på bolsjevismens sär-

egna kallelse ingår ett äkta gammalryskt motiv. Den ryska ortodoxien har alltid fattat frälsningen kosmiskt, ej individuellt så att säga. Redan på 1400-talet lärde munken Filotheos, att Moskva var det tredje Rom och att Ryssland var den sanna bevararen av ortodoxien. Alla andra folk hade förvanskat kristendomen. Det ryska imperiet blev till en messiansk idé, som fortlevde under århundraden trots alla katastrofer, på vilka den ryska historien är så rik. I andra former levde tron på det ryska folkets messianska kallelse upp i nihilismen och anarkismen och senare i bolsjevismen. Bakunin är bland andra en typisk bärare av denna idé: det ryska folket har en stor mission i att tända den eld, som skall förtära den gamla syndfulla världen, ur vars aska en bättre, friare, skönare värld skall uppstå. Av denna tro förklaras den desperata, hänsynslösa förstörelselustan hos nihilisterna och bolsjevikerna. Det är den menige bolsjevicens övertygelse, att det ryska folket skall sprida det ljus som skall upplysa det borgerliga Europas mörker: så tolkar han det gamla ordet *Ex oriente lux*. Proletären är våra dagars Messias. Den ryska religiositeten har fått vika för den religiösa ateismen — man kan icke lätt finna ett bättre uttryck — men idéns form är densamma, och denna har varit så stark, att den icke sprängts av det nya innehållet.

Men det finns också andra idéer och stämningar, som bolsjevismen övertagit från ryska förrevolutionära rörelser. Berdjajev anmärker, att det ryska folket har en viss disposition för skismatism. I den ryska historien finna vi talrika sådana skismatiska riktningar: raskolniki, heretiker, anhängare av *bezpopovstvo* (prästlöshet) o. s. v. Ofta voro dessa rörelser konsekvent eskatologiska, de intogo en rent nihilistisk ståndpunkt beträffande stat, kyrka och kultur. De gammaltroende utvecklades med avseende på dessa sidor av mänskligt liv till rena anarkister. Även bland det enkla ryska folket ha av ålder eskatologiska stämningar varit vitt utbredda. Det var en vanlig fråga, om icke kulturen under vissa omständigheter köptes för dyrt, om den icke förvandlar äkta mänskligt liv till någonting blott konventionellt och falskt. Och dessa frågor äro icke inskränkta till religiöst orienterade riktningar; även rent sekulära rörelser visa samma eskatologiska och apokalyptiska karaktär. Utan tvivel ha sådana stämningar förlänat nihilismen och bolsjevismen mycket av dess väldiga slagkraft. Det var icke endast kapitalismen, som stod inför sin undergång, hela den kultur, som spirat upp i hägnet av denna, var

värdelös och rutton. Nihilisten förnekade all högre kulturs värde, och han var i regel strängt asketisk och kunde bära försakelser och umbäranden, därför att han icke satte något värde på alla dess små och stora ting, som för en vanlig människa gör livet angenämare och skönare att leva. Vilka offer en nihilist utan knot kunde göra, kan man se i den ryske nihilisten Vera Figners för några år sedan utkomna självbiografi.

Som ett arv ytterst från religiösa skismatiska riktningar men förmedlade genom nihilismen kvarstår i bolsjevismen hatet mot metafysiken, likgiltigheten för det sköna och naturvetenskapernas dominerande inflytande. Med rätta framhåller Berdjaev, att allt detta har gjort mänskligt liv till någonting säreget oskönt i Ryssland: språk, uppträdande, ansiktsdrag, allt präglas av en skrämmande fulhet. Det kanske i detta sammanhang icke bör förbigås, att bolsjevismen med en av dessa i revolutioner icke ovanliga inkonsekvenserna upphöjt darwinismen till en kardinaldogm, ehuru denna lättare låter inpassa sig i ett liberalistiskt-kapitalistiskt system. Någon kritik av denna teori fördrages icke i Ryssland. Påfallande i denna asketiska inställning hos bolsjevismen är frånvaron av varje spår av medlidande. Den drivande kraften i den äldre ryska ateismen var medlidandet; bolsjevismens pathos däremot är icke medkänslan, utan makten. Och ännu större är naturligtvis skillnaden med den ortodoxa asketismen, som var en asketism i Guds namn, medan nihilismens och bolsjevismens är en asketism utan Gud, utan nåd, i den mänskliga välfärdens och det fullkomliga samhällets namn.

Men även andra drag hos bolsjevismen stå i historiskt sammanhang med förrevolutionära rörelser. Den benhårt konsekvent hävdade moralismen är ett ryskt drag. Sanningen och rättvisan måste accepteras utan några kompromisser. Nihilisterna förnekade alla relativa värden eller förvandlade dem till absoluta. Som typ kan i detta hänseende den ryske, ursprungligen konservativa kritikern Bielinski tjäna. Han började som idealist och romantiker och slutade som realist och ateist, en utvecklingsgång rakt motsatt den Berdjaev själv gjort. Under sin senare period utvecklades Bielinski till en abstrakt ideolog, utan sinne för det konkreta och aktuella. Med hela sin passionerade själ gick han upp i ett abstrakt ideal för social välfärd, och han var nog uppriktig att kalla sin kärlek till mänskligheten för Marats kärlek. Öppet förklarade Bielinski, att han skulle kunna halshugga en

stor del av mänskligheten för att göra återstoden lycklig. Lidandet hade ingen rätt att existera. På visst sätt kan man säga, att dessa nihilister blevo ateister på grund av sin kärlek till sanningen och rättvisan. Att erkänna en guds existens syntes dem innebära detsamma som att rättfärdiga lidandet och orättvisorna i världen. Gud måste förkastas av moraliska skäl: den gud som var upphovet till lidandet hade med andra ord ingen rätt att existera. Harnack har en gång gjort den träffande anmärkningen, att intet annat folk har i samma grad som det ryska visat förståelse för Marcion, den originelle teologen på 400-talet, som betraktade Gamla testamentets gud, världens skapare som en ond demiurg, väsenskind från Jesu Kristi fader. Bielinski kan i detta fall räknas som en förelöpare till bolsjevismens ateism. Men när bolsjevismen avskaffade Gud, åstadkom den i själva verket motsatsen till vad den avsåg: i stället för att humanisera människan, bestialiserade den henne, ty säger Berdjajev, utan Gud ingen mänsklighet. I stället för Gud trädde i bolsjevismen det sociala kollektivet, ty bolsjevismen har icke kunnat förändra människans natur därhän, att hon kan leva utan Gud. När människan icke har en gud att tillbedja och dyrka, skapar hon sig avgudar. Bolsjevismen har redan sin kult, t. ex. Leninkult, sin tro på yttersta domen, d. v. s. över kapitalismen, och den har sina egna profeter. Det är på denna väg det fromma, tåliga och undergivna ryska folket förvandlats till historiens mest renodlade antireligiösa folk, om man ser saken från de historiskt givna religionernas ståndpunkt. Djupast sett är det sålunda ännu ett religiöst folk, och man kan icke förebrå bolsjevismen, att den har för litet av en idé; den har i stället för mycket. Den förgudar icke för litet utan för mycket det sociala kollektivet.

Men i bolsjevismens avskaffande av Gud ingå också motiv, som snarare äro av empirisk än teoretisk art. Bolsjevismen har gjort en riktig iakttagelse. Det är riktigt, att religionen, tron på ett hinsides, känslan av egen skuld och att människan är ett i roten fördärvat väsen, att allt detta gör människor obenägna att i jordisk lycka se tillvarons enda eller främsta mål. Men härav drog man en oriktig slutsats: religionen måste bort för att göra människor aktiva och energiska i arbetet på förbättrandet av de sociala villkoren i världen. I stället för tanken på den enskildes välfärd och sedliga frälsning träder idén om kollektivet, dettas samvete ersätter individens samvete. Men långt ifrån att detta

skulle göra individen fri gör det honom till en slav under kollektivet, och den frihet undan konvention och sed, som man väntade av emancipationen, blir en ren illusion. Den abstrakta idén om social välfärd gör individen till ett blott och bart redskap, och vad man avsåg som ett försvar för personligheten blir till den yttersta sociala despotism. I sina konsekvenser leder detta till slut till ett förnekande av rätten till fritt, skapande liv.

Men konsekvent är såsom redan framhållits bolsjevismen långt ifrån alltid. Till de mera påfallande inkonsekvenserna hör enligt Berdjaev, att man genomfört icke en konsekvent ekonomisk diktatur i Ryssland, såsom man i allmänhet tror i Västeuropa, utan en andlig religiös. Ekonomiska kätterier kan man till nöds fördraga, medan religiösa obönhörligt straffas.

Det finns enligt Berdjaev lika liten anledning till att besinningslöst förbanna bolsjevismen som att taga den lättsinnigt. Den bygger på åtskilliga sanningar men utgör samtidigt förvrängningen av någonting gott. Allra minst bör man underskatta en rörelse, som förnekar Gud och därmed människan. Dess slagkraft är alltför stor för att man med utsikt till framgång skulle kunna möta den med borgerliga liberala idéer. Endast en idé, som är bolsjevismens egen like i styrka, kan sättas däremot. Flertalet bolsjeviker äro icke osedliga människor, många äro tjänare av en stor idé och på sitt sätt troende människor. Det enda motgiftet måste vara av andlig-religiös natur, och Berdjaev stannar för sin del vid en renare, sannare, helgjutnare kristendom. Felet med kristendomen har varit, att den icke förverkligat dess idéer utan blivit förrädare mot dem. Men en sann kristendom kan acceptera alla sanningar och förkasta allt falskt, som kommunismen innehåller. Den ensam lämnar fullt utrymme åt friheten, rättvisan, sanningen, de tre grundpelare på vilka ensamma en bättre värld kan byggas. Det är betecknande för Berdjaevs kristendomsuppfattning, att han förklarar, att kristendomen måste återvända till situationen före Konstantin. Den måste med andra ord börja med att åter erövra världen. Men en sådan erövring betyder icke makt, som tvärtom endast tillkommit pseudokristendomen. Det är den äkta kristendomens historiska tragik, att den endast ofullständigt kan komma till herravälde i denna värld, och Berdjaev finner ingen anledning till alltför stor optimism för framtiden. Vad som kommer att hända är »the secret of man's freewill».